

BOEKBESPREKINGEN

F. Baruch e.a., *Aan de grenzen voorbij. Over de betrekkingen tussen Nederland en de USSR (1917-1987)* (Amsterdam 1987) 192 blz/fl.19.50

A. Aarsbergen, *Verre paradijzen. Linkse intellectuelen op excursie naar de Sovjet-Unie, Cuba en China* (Utrecht 1988) 133 blz/fl. 19.50

Historici die normatief oordelen over het gedrag van personen of het beleid van organisaties, die geschiedwetenschap beoefenen met de begrippen 'goed' en 'fout' in de hand, zijn veelal controversieel. Een bekend voorbeeld hiervan is dr. L. de Jong. De Jong, die er niet voor terugschrikt om in televisieprogramma's als het geschiedkundig geweten van Nederland op te treden, schuwt ook in zijn werk het oordeel niet. Ofschoon hij van mening is dat zij aan de inhoud van het historisch beeld weinig toevoegen, is hij in beginsel niet tegen expliciete oordelen: 'Wij achten dergelijke beoordelingen zelfs geboden wanneer het om een materie gaat, die voorwerp is geweest van diepgaande meningsverschillen en waarover andere instanties reeds eerder beoordelingen gepubliceerd hebben. ... Dan heeft elke lezer van ons werk er recht op te weten wat *ons* oordeel is - een oordeel dat generlei aanspraak maakt op algemene geldigheid. Algemeen geldige beoordelingen kent de geschiedschrijving niet: zij is altijd gebonden aan een bepaalde tijd, een bepaalde plaats, een bepaalde persoon.'

De meest recente controverse in het land der letteren ontstond enkele maanden geleden rond *Schrijvers, uitgevers & hun collaboratie*, Adriaan Venema's studie naar het gedrag van Nederlandse schrijvers en uitgevers tijdens de Tweede Wereldoorlog. In *de Volkskrant* van 7 oktober jl. liet Jan Blokker, als journalist normaliter toch al niet het toonbeeld van zachtaardigheid, weinig van dit boek en daarmee van de wetenschappelijke integriteit van Venema heel. Zijn kritiek richtte zich vooral op de gebrekkige onderzoeksmethode van de

auteur: 'Venema is niet nieuwsgierig. Voorzover het in zijn studie had moeten gaan om een sociaal-culturele analyse van het vooroorlogse Hollandse letterenklimaat laat hij het afweten; niet op de hoogte, en geen moeite gedaan om zich erin te verdiepen. Zodra het op zijn tijdsklok mei 1940 is geworden opent hij - zonder ook maar een begin van verworven inzicht in de omstandigheden van die dagen - een klopjacht op alles en iedereen waarvan zijn moreel-ethisch instinct zegt dat het niet in orde was.' Het is deze vooringenomenheid, deze drang om zoveel mogelijk schrijvers aan de 'moraal-ethische degen te rijgen', die Blokker volstrekt in strijd acht met de taak en de functie van de geschiedschrijver. 'De historicus probeert op Rankeaanse wijze te achterhalen *wie es eigentlich gewesen ist* - en het is hem geraden daarbij per geschiedhoofdstuk dat hij onder het mes heeft vooral ook het zedelijk opvattingenstelsel te betrekken waaraan mensen de rechtvaardiging, of het excuus, van hun handelen ontleenden. Historische oordelen kunnen alleen maar gebaseerd zijn op wat in het verleden telde - zo eenvoudig is dat.'

Ik moest aan de woorden van Jan Blokker denken bij lezing van de bundel *Aan de grenzen voorbij*, samengesteld door Friedel Baruch, Wim Hulst, Sebald Rutgers en Dick Walda, en het door Aart Aarsbergen geschreven *Verre paradijzen*. Bij deze twee boeken, die overigens inhoudelijk niets met de Tweede Wereldoorlog te maken hebben, kunnen namelijk wat betreft de objectiviteit van de auteurs evenals in het geval van Adriaan Venema de nodige vraagtekens worden geplaatst.

In het fraai geïllustreerde *Aan de grenzen voorbij* wordt gepoogd een overzicht te geven van de politieke, economische en culturele betrekkingen tussen Nederland en de Sovjetunie vanaf 1917 tot 1987. Het boekje bestaat uit tien hoofdstukken, waarin de auteurs onder meer aandacht besteden aan de reactie in Nederland op de Russische revolutie, de Nederlandse specialisten en arbeiders die in de jaren na de revolutie hielpen bij de opbouw van de Sovjetunie, de late diplomatieke erkenning van de USSR en de rol die de politieke partijen hierin hebben gespeeld, het handelsverkeer tussen beide landen, alsmede de rol en de betekenis van de culturele en vriendschapsverenigingen. Speciale

aandacht krijgt de in 1961 overleden ingenieur Sebald Rutgers, die in 1921 in Kemerowo (Siberië) de Autonome Industriële Kolonie Koezbass stichtte. Een fragment van zijn reisverslag is in de bundel opgenomen. Uitgangspunt van *Aan de grenzen voorbij* is dat de betrekkingen tussen Nederland en de Sovjetunie voor een belangrijk deel zijn bepaald door de veelal vijandige en geringschattende berichtgeving over dit land. In de inleiding licht Dick Walda dit als volgt toe: 'Niet gehinderd door enige kennis van zaken over de Sovjetunie, haar historie en haar doelstellingen, of door het inpassen van de aanwezige kennis in de ideologische oorlogvoering tegen de USSR, heeft het anti-sowjetisme in Nederland een voedingsbodem gekregen die wordt veroorzaakt door vooringenomenheid en onwetendheid. Er is een vijandbeeld geschapen dat zo lijkt het wel onuitwisbaar op het netvlies is geëtst.' Doel van het boek is de achtergronden van dit vijandbeeld te analyseren, teneinde op die manier een positieve bijdrage te leveren aan de verbetering van de verhoudingen tussen Oost en West.

Om maar met de deur in huis te vallen: *Aan de grenzen voorbij* moet u alleen aanschaffen als u uw geld echt niet op een andere manier kunt besteden of er behoefte aan hebt om u een avond blauw te ergeren. In de krap 190 bladzijden die het boekje beslaat, doen de auteurs hun best om zoveel mogelijk leugens, feitelijke onjuistheden en verkeerde citaten over de lezer uit te storten, met als enig doel de juistheid van de politiek van de Sovjetunie boven alle twijfel te verheffen en de handelwijze van 'het kapitalistische Westen' te pas en en te onpas te veroordelen. Wat in de inleiding een analyse van de achtergronden van de 'Russofobie' wordt genoemd, ontpopt zich in het boek als één brok onvervalste propaganda voor de Sovjetunie. Alsof dit nog niet genoeg is, is het boekje ook nog slecht gedocumenteerd en in het hijgerige proza geschreven dat propagandistisch materiaal schijnt te moeten kenmerken.

Een onthullend voorbeeld van de wijze waarop de auteurs bekende en inmiddels algemeen erkende feiten verdraaien, is hun weergave van de Grote Terreur: de catastrofale zuiveringsactie die Stalin in 1934 startte en die in de jaren 1936-1938 een

twijfelachtig hoogtepunt bereikte met de arrestatie, verbanning en uitroeiing van miljoenen Russen. Doel ervan was om door eliminatie van Stalins mogelijke (en zoals bleek ook onmogelijke) tegenstanders hem de absolute macht en heerschappij te bezorgen. Over deze verbijsterende periode van vervolging en moord, gesublimeerd in de openbare politieke showprocessen, schrijft Dick Walda in *Aan de grenzen voorbij* het volgende: 'De nieuwe Sowjet-grondwet (1936) kwam gereed en een duidelijke ontspanning op alle gebieden van het leven in de Sowjet-Unie was merkbaar. [sic!] De kapitalistische landen reageerden daarop met een verscherping van het anti-communisme, het fascisme stak de kop op, gepaard aan spionage en sabotage. Hierdoor werd het gebruik van buitenlandse [arbeids]krachten vrijwel onmogelijk gemaakt. De as Duitsland-Italië-Japan bereidde openlijk een oorlog voor en de Sowjet-Unie voelde zich aan alle kanten ernstig bedreigd. Onder deze omstandigheden vonden de grote openbare processen in Moskou plaats tegen o.a. leidende figuren, die van verraad jegens het Sowjet-systeem werden beschuldigd. Er heerste een grote angstpsychose. Vele duizenden Sowjet-burgers werden gearresteerd en gevonnist; de meeste van hen geheel ten onrechte. Op het 20ste partijcongres van de CPSU werd vastgesteld, dat ten aanzien van bepaalde personen in deze uiterst gespannen tijd, die aan de aanvalsoorlog van Hitler-Duitsland voorafging, niet voldoende waarborgen bij het onderzoek en de vonnissen in acht waren genomen.'(60/61) Dit citaat spreekt boekdelen: geen woord over 'de grote tuinman' Jozef Stalin, de miljoenen slachtoffers zijn teruggebracht tot vele duizenden en de Grote Terreur wordt impliciet verklaard en daardoor min of meer gerechtvaardigd door de dreiging van de kapitalistische landen. Over manipulatie van de geschiedenis gesproken!

Een even grof, zo niet grover voorbeeld van geschiedvervalsing is te vinden in het door Friedel Baruch geschreven hoofdstuk over de rol van de politieke partijen tussen 1917 en 1987. In dit hoofdstuk komen het in 1939 gesloten Duits-Russische niet-aanvalsverdrag, alsmede de Russische inval in Finland ter sprake. Baruch verklaart het non-agressiepact door 'de systematische sabotage door de Britse en de Franse rege-

ringen van de onderhandelingen met de USSR over een collectief veiligheidsverdrag met inbegrip van wederzijdse militaire verplichtingen jegens Hitler'. Dat de Sovjetunie en Duitsland in een geheim protocol territoriale afspraken hadden gemaakt, die inhielden dat de Sovjetunie bij een Duitse aanval op Polen de vrije hand kreeg in Finland, de Baltische staten, oostelijk Polen en Bessarabië, laat hij gemakshalve maar buiten beschouwing. Baruch kan ook niet anders, omdat bij vermelding hiervan zijn hoogst opmerkelijke visie op de Russisch-Finse winteroorlog, die de Sovjetunie uit expansionistische overwegingen begon, geen hout meer zou hebben gesneden: 'Het ging om het volgende: zowel destijds de Geallieerden als Hitler trachtten van Finland een springplank naar de USSR te maken. Leningrad lag vanuit de Finse grens onder artillerie-bereik! Het voorstel van de USSR aan Mannerheim [Finse generaal en staatshoofd] kwam neer op een aanzienlijke gebiedsruil, om vooral Leningrad te kunnen beveiligen. Wat op het stuklopen van de onderhandelingen volgde, was dus een noodsprong!' De creativiteit van de auteur is hiermee nog niet uitgeput, want om de indruk te vermijden dat de tijdens de oorlog gesneuvelde Finse soldaten zijn opgeofferd aan de veiligheid van de Sovjetunie geeft hij wederom een slinger aan het inmiddels dolgedraaide rad van de geschiedenis: 'De korte oorlog eindigde tot wederzijdse tevredenheid in de door de USSR gewenste gebiedsruil en het gevolg was, dat Finland buiten de Tweede Wereldoorlog kon blijven.'

Echt ontluisterend is het laatste hoofdstuk van het boek. Hierin gaat Friedel Baruch werkelijk aan alle grenzen van het fatsoen voorbij. Alsof in het voorgaande nog niet genoeg is gelogen, gefantaseerd en verdraaid, trekt hij nog één keer alle registers open: dat het vijandbeeld van de Sovjetunie nog steeds bestaat, is de schuld van het 'informatie-imperialisme', ofte wel 'het Amerikaanse propaganda-complex'; de 'permanente psychologische oorlog' duurt voort doordat de media onvoldoende kennis over de Sovjetunie hebben en bekende en controleerbare feiten opzettelijk verzwijgen; Russische troepen vielen Hongarije in 1956 binnen, omdat János Kádár (die pas na de inval als opvolger van de later geëxecuteerde, hervormingsgezinde regeringsleider Imre

Boekbesprekingen

Nagy werd benoemd!) om hulp had gevraagd; met de gewelddadige beëindiging van de 'Praagse lente' in 1968 heeft de Sovjetunie bijgedragen aan de vrede in Europa; 'in het probleem "Afghanistan" gaat het om een niet verklaarde oorlog van de USA en Pakistan tegen dat land'; de morele verantwoordelijkheid voor het neerschieten van een Koreaans passagiersvliegtuig in 1983 ligt niet bij de Russische autoriteiten maar bij die van de Verenigde Staten; van schending van mensenrechten is geen sprake, want racisme en discriminatie zijn in de Sovjetunie grondwettelijk verboden en strafbaar; enzovoorts, enzovoorts. Zeker dit laatste hoofdstuk maakt *Aan de grenzen voorbij* tot een ronduit vunzig boekje, dat slechts had kunnen bijdragen aan de verbetering van de verhoudingen tussen Oost en West als het niet was geschreven.

Vergeleken met *Aan de grenzen voorbij* is Aart Aarsbergens uitgebreid gedocumenteerde *Verre paradijzen* een verademing om te lezen. Verschenen in de serie HES-mondiaal, een reeks kleine monografieën die bedoeld is om bondige historische informatie te verstrekken, blinkt dit boek uit in helderheid en overzichtelijkheid. Niet in de laatste plaats is dit te danken aan de plezierige en vooral persoonlijke stijl van de auteur. Behalve leesbaar is *Verre paradijzen* ook nuttig: het bevat een beredeneerde bibliografie en een register.

In *Verre paradijzen* geeft Aarsbergen een overzicht van het politiek toerisme naar linkse dictaturen in de twintigste eeuw. Centraal staan de 'fellow-travellers': progressieve westerse intellectuelen die, op zoek naar een utopie op afstand, grote bewondering koesterden voor linkse totalitaire regimes, in de overtuiging dat die erin slaagden de socialistische heilstaat daadwerkelijk te realiseren. In de jaren dertig maakten deze intellectuelen, die een vaag communistisch ideaal koesterden en zich niet allen expliciet tot het marxisme bekeerden, op uitnodiging van Stalin korte reizen naar de Sovjetunie. Toen het Russische ideaal in de jaren vijftig verbleekte, verplaatste hun interesse zich naar landen als Cuba, China en Nicaragua. Kenmerkend is dat zij zich volledig identificeerden met de machthebbers van deze landen en zich er zonder bezwaar voor

leenden om voor de nieuwe regimes propaganda te maken: 'Deze intellectuelen, die kritisch stonden tegenover de samenleving waarin ze leefden, bewierookten de socialistische staten als paradijzen op aarde en ieder die een woord van kritiek of scepsis uitte, werd als een vijand bejegend.'(13)

Ter verklaring van deze kritiekloze omarming van totalitaire regimes voert Aarsbergen de twee belangrijkste theorieën aan die hierover zijn gevormd. Hij staat allereerst stil bij de these van de Engelse schrijver en historicus David Cauter, die de fellow-travellers in zijn gelijknamige boek (1973) beschouwt als erfgenamen van de Verlichting. Aarsbergen vat Cauter's theorie als volgt samen: 'De Sovjet-Unie belichaamde de idealen van de Verlichting: zij was een rationeel geordende, op wetenschappelijke leest geschoeide samenleving, waar de sociale en economische vooruitgang gestructureerd, onder toezicht van verlichte intellectuelen, tot stand werd gebracht. De beloftes uit de achttiende eeuw van een humanitaire, rationale en rechtvaardige samenleving werden in de Sovjet-Unie ten langen leste ingelost.' Echt bruikbaar is deze theorie volgens Aarsbergen niet. In navolging van andere critici stelt hij dat Cauter onvoldoende oog heeft gehad voor het enthousiasme waarmee de fellow-travellers in hun reisverslagen aandacht besteden aan aspecten zoals onderlinge solidariteit en eensgezindheid. Met de hieruit af te leiden hang naar een harmonieuze gemeenschap waren zij evengoed afstammelingen van de negentiende-eeuwse Romantiek.

De theorie van de Amerikaanse socioloog Paul Hollander acht Aarsbergen een bruikbaarere verklaring. In zijn boek *Political pilgrims* (1981) stelt Hollander dat de westerse progressieve intellectuelen sympathiseerden met de Sovjetunie, Cuba en China, omdat zij vervreemd waren van hun eigen samenleving. 'De intellectuelen die zich in hun eigen maatschappij ontheemd voelden', zo geeft Aarsbergen de these van Hollander in het kort weer, 'zochten, in een poging om niet aan totale wanhoop ten prooi te vallen, een samenleving waarin hun idealen van eenheid, gelijkheid en harmonie wel verwezenlijkt leken. Hoe kritischer zij tegenover de maatschappij stonden die zij kenden, des te groter was hun behoefte aan een voorbeeld in de verte, een ver paradijs

Boekbesprekingen

waar werd getoond hoe het beter kon. ... Het verre paradijs was de manifestatie van de oermythe van een harmonieuzer en onge-repeter land achter de horizon, een Land van Belofte, waar het geheim van een gelukkige toekomst verborgen lag. Deze oermythe is diep in ieder mens en in elke godsdienst verankerd.'

Duidelijk geïnspireerd door de theorie van Hollander gaat Aarsbergen vervolgens in vier hoofdstukken nader op het politieke toerisme in. Naast bekende buitenlandse fellow-travellers als André Gide, Jean-Paul Sartre en Gabriel García Márquez, komen ook vooraanstaande Nederlandse politieke pelgrims zoals Joris Ivens ('die bijna geen socialistische omwenteling in de twintigste eeuw heeft overgeslagen'), Jef Last, Anja Meulenbelt en Harry Mulisch aan de orde. Jammer is dat de auteur hierbij dezelfde fout maakt als Paul Hollander: hij schrijft vanuit een duidelijk en - laat daar geen misverstand over bestaan - gerechtvaardigd wan-trouwen tegenover totalitaire staten, maar laat dit in zijn bespreking van de fellow-travellers teveel doorklinken. In plaats van een zo zuiver mogelijke beoordeling van hun beweegredenen te geven, doopt Aarsbergen zijn pen met regelmaat in azijn. Ofschoon de leesbaarheid van *Verre paradijzen* hierdoor zeker wordt verhoogd, ontkomt de lezer door dit cynisme niet aan de indruk dat de schrijver zich slechts met moeite van een expliciete veroordeling kan onthouden.

Een voorbeeld hiervan is een passage over de schrijfster Anja Meulenbelt, die aan het begin van de jaren tachtig een reis naar China maakte. Na een citaat uit Meulenbelts boek *Grote voeten, kleine voeten*, waarmee Aarsbergen haar kritiekloze houding ten opzichte van China illustreert, schrijft hij: 'Anja in Wonderland. Voor Anja Meulenbelt was China letterlijk een paradijs, een land van melk en honing. Toch bleef ze, zoals het een echte fellow-traveller betaamt, liever in ballingschap in het Westen; ze zou nooit in China willen wonen omdat ze "te veel eigenwijze individualiteit" zou moeten opgeven. Met Anja Meulenbelts *Grote voeten, kleine voeten* bereikte het reisverslag van de politieke toerist een ridicule apotheose. Er ligt een wereld van verschil tussen het gedegen, goed geïnformeerde werk van bijvoorbeeld Edgar Snow en het vrijblijvende gebabbel van een radicale

Boekbesprekingen

Is *Verre paradijzen* gezien deze kritische kanttekeningen nog wel de moeite van het lezen waard? Ik kan deze vraag alleen maar met een volmondig 'ja' beantwoorden. Ook al schermt de auteur af en toe te nadrukkelijk met zijn moreel-ethische degen en zijn z'n historische oordelen niet altijd gebaseerd op wat in het verleden telde, toch heeft hij een boeiend en vooral inspirerend boekje geschreven. Oordeelt u zelf!

G.C. de Vries

Literatuuropgave

De geciteerde woorden van Dr. L. de Jong zijn te vinden in: *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog VIII, Gevangenen en gedeporteerden, tweede helft* ('s-Gravenhage 1978) 921.

Burggraaf

Simply the best!

party organisatie

Geen evenement te groot
geen bestelling te klein

R.P. Burggraaf

Lokhorst 5 - 2352 KD Leiderdorp - Tel. 071 - 412360

feministe uit de Amsterdamse grachtengordel.'(100) Het polemiserende toontje dat Aarsbergen hier aanslaat, is voor de lezer natuurlijk smullen (alhoewel het mij sterk deed denken aan het gekef van Maarten 't Hart in het hoofdstuk over Anja Meulenbelt in *De vrouw bestaat niet*). Met een analyse van het paradoxale verschijnsel van het politiek toerisme heeft dit echter weinig meer te maken.

De vooringenomenheid van de auteur blijkt nog eens te meer uit diens behandeling van het politiek toerisme ten tijde van de Grote Terreur. Wanneer we vanuit onze luie stoel en met al onze inmiddels verworven kennis terugkijken op deze periode, is het inderdaad verwonderlijk dat vrijwel alle Ruslandgangers toentertijd geen oog hadden voor de schaduwzijden van de stalinistische dictatuur en genoeg namen met de 'aangepaste werkelijkheid' die ze tijdens hun pelgrimstochten voorgeschoteld kregen. Wilden ze de slavernij en de massadeportaties niet zien of waren ze hiervan gewoon niet op de hoogte? Voor een gefundeerde beantwoording van deze vraag is het noodzakelijk om te weten over welke informatie de fellow-travellers ter plekke konden beschikken en tevens wat er halverwege de jaren dertig precies over het stalinistische Rusland bekend was. Volgens Aarsbergen merkten zij tijdens hun reis weinig van de invloed van de Grote Terreur en de almacht van de geheime politie. Hij merkt voorts op dat ze met echte politieke gedetineerden niet in aanraking kwamen en van het lot van de miljoenen mannen en vrouwen die in de 'Goelag Archipel' onder de meest erbarmelijk omstandigheden slavenarbeid verrichtten niet op de hoogte waren. Desalniettemin is zijn oordeel hard: 'Onwetendheid is een onvoldoende verklaring voor de negatie van de Grote Terreur door de fellow-travellers. Als ze echt hadden gewild, hadden ze tijdens hun tochten door Rusland althans iets van de ingrijpende gevolgen van de Grote Terreur kunnen zien en erover kunnen berichten. Maar ze wilden niet het zou hun hele wereldbeeld hebben vernietigd.'(47) Teleurstellend is dat Aarsbergen dit oordeel op geen enkele manier onderbouwt: het lijkt slechts gebaseerd te zijn op het enkele feit dat een schrijver als André Gide wel kritiek op de Sovjetunie heeft geuit.